

Kósa László

A SORSFORDULÓ–METAFORA

Kovács István: *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 648 oldal, 3800 Ft

A békétlen nacionalizmusok Európájában ritka az olyan tartós történelmi rokonszenv, mint a magyar–lengyel baráti érzelmek. Éppen ezért különleges érték nemcsak a magyarság környezetében, hanem egész földrészünket tekintve. Gyökerei a középkorba nyúlnak vissza. Utóbb minden században újabb impulzusokat kapott, ezért válhatott a rendi nemesi hagyomány polgárivá, sőt 1956-ban újabb jelentős tartalommal bővült. A magyarországi baloldal – politikai és szellemi egyaránt – általában ellenségesen viszonyult hozzá, a maga nézőpontjából egyébként teljesen érthetően, mert pozitív nemzeti érzés testesült meg benne, utóbb pedig szovjetellenességet is kifejezett. Nem tudták ráhúzni a „népek barátsága” doktrína kényszerzubbonyát. Amikor pedig a szocialista rendszer gazdasági romlásának mélyülése nyomán Magyarországra nagyobb számban érkezett Lengyelországból csempészárú és vele megélénkült a zugkereskedelem, a hivatalos és a „suttogó” propaganda alattomos módon, idegengyűlöletre számítva, nem átalott lengyeellenességet szítani, ami a Jaruzelski-puccs idején tetőzött. Nem mondható, hogy nem ártott, ám erős történelmi kötöttségének köszönhetően túlélte.

Mindezt nem azért idéztük föl, mert a Kovács István könyve a magyar–lengyel kapcsolatok vagy a kölcsönös szimpátia történetét dolgozza föl, hanem annak hangsúlyozására, hogy a lengyelekről szóló könyvek általában nagyobb vagy megkülönböztetettebb figyelmet érdemelnek, mint a szomszédságunkban élő más népekről szóló, hasonló tárgyú művek. Miért került a kötet címébe metafora? A Visztula melletti csoda a Pilsudski vezette lengyel haderő 1920. évi, Varsó melletti csatanyerését jelenti. A Vörös Hadseregnek történelme során alighanem ez volt az egyetlen háborúja, amely számára hátrányos békekötéssel zárult. A Szolidaritás mozgalom történetét azért nevezi a szerző Balti-tenger melletti csodának, mert a kommunista rendszerrel az általa dicsőített munkásság független szakszervezet létre hozva szegült szembe, siettetve annak bukását. Mindkét esemény világtörténelmi jelentőségű volt, sokak számára a lehetetlenség legyőzését testesítette meg.

A 20. századi lengyel történelem persze nem csodák sorozata. Bemutatását szerzőnk sajátos módszerrel vállalja, ami a lebilincselően érdekes cselekmény da-

cára gondokat is okoz az olvasónak. A könyv többé-kevésbé összefüggő esszé tanulmányokból áll. Az író elsősorban elbeszél, nem mindig él az oknyomozás és az elemzés lehetőségével. Az egyes fejezetek nem illeszkednek pontosan az előttük lévőhöz, sőt többnyire a nézőpontok és a témák is változnak. Az első és leghosszabb terjedelmű fejezet Pilsudski életét követve tekinti át a lengyel történelmet. A második fejezetben Lengyelországról döntenek, de nem a lengyelek a szereplői, mert a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió osztozkodásáról szól. A harmadik fejezetben már harcoló lengyelekről olvashatunk, csak hogy szülőföldjüktől távol, az Anders-hadsereg kötelékében küzdőkről. A negyedik fejezetben visszatérünk a megszállt országba, de nem a fegyveres, hanem a szellemi ellenálláshoz, melynek legfontosabb intézményei a földalatti iskolák voltak. Az ötödik fejezet részben ezzel felel, hiszen Krakkó megszállásának ezerkilenszázhatvanegy napja alatt a kormányzó „szeszélye” következtében a lengyel lakosságot nem föltétlenül zárták el a szórakozástól, egy ideig bizonyos kulturális igényeit kielégíthette. Mindemellett a betelepülő németek javára városfejlesztés is történt. A következő két fejezetben azonban a fegyveres ellenállás a szó, varsói gettófelkelése (1943) és a Honi Hadsereg által kiobbantott varsói felkelése (1944). A maga nemében mindkettő a legnagyobb szabású volt a II. világháború történetében. A szerző nézőpontválasztása ezúttal is sajátos. Az egyik arra összpontosít, vajon hogyan és milyen mértékben segítették a lengyelek a zsidóságot, a másik Sztálin személyes katonai döntéseinek a bukásra gyakorolt súlyos következményeit tárja elénk.

Csaknem minden további tanulmányt hasonló módon lehetne ismertetni, ezért ettől itt eltekintünk. Ellenben szóvá tesszük, hogy szerzőnk nem magyarázza meg minden esetben, miért éppen az adott eseményeknek szentel külön tanulmányt. Aki az átlagnál kissé részletesebben ismeri a történelmet, joggal megkérdezheti, miért nem más történések vagy mások is fontosak neki. Több okból mégsem föltétlenül érdemes vitába bocsátkozni. Ha ugyanis belevágunk, hogy szerintünk mi mindent lehetne még besorolni a sorsfordulók közé, könnyen eljuthatunk oda, hogy egészen más jellegű munkát kérünk számon a szerzőn, mint amilyet szándékában állt írni. Ha viszont a manapság oly divatos fogalommal élve, „sorsforduló-kánon”-nak tekintjük a könyvet, elképzelhető egy másik „kánon” is, azaz ugyanezzel a válogató technikával több vagy kevesebb eltéréssel, néhol más súlypontokkal, néhol részletesebb kidolgozással egy másik 20. századi lengyel történet készíthető el.

Nemcsak a fejezetek tárgya és nézőpontja, hanem a terjedelem, sőt a „műfaj” is váltakozik. Krakkó háborús hétköznapijaival például egy nagyszabású könyvismer tetés szembesít. A Pilsudski-életrajzot azért nem tudjuk „klasszikus” politikusportrénak nevezni, mert az önálló lengyel állam megteremtéséért folytatott tevé-

kenység eseményei mellett a személyiség belső történéseiről ritkán értesülünk. Ráadásul nemcsak nagyon nehéz eligazodni a fejlemények, szervezkedések, pártok, mozgalmak halmazában, hanem olykor talány marad, vajon ezek melyik korabeli európai politikai csoportosuláshoz sorolhatók, vagy eszmetörténetileg hogyan értelmezhetők. A könyv erényeként értékelve rögtön hozzáfűzzük, ami az eddig elmondottakból következik, hogy Kovács István a politikatörténeti háttér előtt hol a hadtörténet, hol a társadalom- vagy a művelődéstörténet területére kalauzolja az olvasót.

Az olvasás a vázolt sokféleség miatt óhatatlanul többször zökken. A folytonosságot a kötet végén található nagy terjedelmű időrendi áttekintés igyekszik áthidalni. Tudjuk, nincs tökéletes történeti kronológia. Összefogja azonban a tanulmányosort a szerző mindvégig érződő fölényes tudása, ami természetesen feltételezi a tárgyával való mélységes azonosulást. Az utóbbi ellenére a könyv nagy részében távolságtartó történetírói megközelítés és tárgyilagos hangnem érvényesül, nem hiányoznak a kritikai észrevételek, Kovács István nem kerüli ki az árnyékokat sem. Például Pilsudski sokat vitatott alakját úgy láttatja, hogy nem vált ugyan diktátorrá, de olyan autoriter politikus volt, aki a cári önkényuralom alatt nem válogatott a harci eszközökben, a polgári köztársaságban pedig a hadseregre támaszkodva nem mindig vette figyelembe a demokrácia szabályait. Így töltötte be a modern lengyel állam megteremtőjének történelmi szerepét.

Bár a szerző érdeklődése elsősorban nem e kérdésre irányul, izgalmas és érdekes figyelni, hogy a század első négy évtizedének társadalmi feszültségei között miként alakul a modern lengyel azonosságtudat. A rendi állam fölosztását követő másfél százados széttagoltság ugyanis éppen a polgárosulás kibontakozásának idejére esett. Ezért a nagy múltú nemzeti hagyomány és a közös nyelv ernyője alatt a három birodalomból „származó” országrészek nehezen illeszkedtek össze. Súlyos ellentmondás, hogy döntően a II. világháború – óriási vérveszteségek és anyagi pusztulás árán – erősítette meg az összetartozást.

1956-tól a korábbi elbeszéléshez képest mindinkább sűrűsödnek a könyvben az események, melyeket egészen 1990. december 22-ig követhetünk, amikor a Londonból hazatérő emigráns köztársasági elnök átadta az 1939-ben elmenekített elnöki jelvényt Lech Walesának, a törvényesen választott új köztársasági elnöknek.

A kötet végén „utószó”-ként két rövid írás különül el. Ha fentebb esszé tanulmányokról beszéltünk, ezeket méltán nevezhetjük „igazi” irodalmi esszéknek. Kovács István, az író vallomásos alkotásai lengyelség-élményéről, egy népről, amely gyakran sokfelé húzott, de nemzeti érdekeit sosem adta föl, és ragaszkodott államiságához, hihetetlen bátorsággal és önfeláldozással szállt szembe a diktatúrákkal és az idegen megszállással. A történész tárgyilagosságát fölvaltja a lelkesültség. A kötet

egészét tekintve kétségtelen a stiláris és tematikus törés. Talán szerencsésebb lett volna ezeket az írásokat hasonlókkal együtt külön könyvben megjelentetni. Másfelől igaz, hogy nélkülük a mostani mű szegényebb lenne. Az egyik írás Waclaw Felczak történészprofesszorra, a szerző atyai barátjára és erkölcsi példaképére, a háború alatti titkos futárszolgálat legendás alakjára emlékezik. A másik a labdarúgás és a tolmácsolás egyedi összefüggéseit idézi föl.

Kovács István gyakran utal történeti monográfiákra vagy cikkekre, memoárookra és dokumentum-kiadványokra, nemegyszer szöveg szerint idéz belőlük. Az esszé tanulmány nem feltétlenül igényli a szakirodalmi hivatkozásokat, itt pedig nyelvi akadályok is fölmerülhetnek. Ennek ellenére szívesen láttunk volna a kötet végén a forrásul fölhasznált legfontosabb lengyel művek rövid, esetleg annotációval kísért jegyzékét. Nem azért, hogy még jobban megbizonyosodjunk a szerző tudományban jártasságáról, arról a kötet olvasása hitelesen meggyőző, hanem hogy az olvasó bepillantasson a sokoldalú lengyel történetkutatás világába. A kétoldalnyi, ajánlott magyar olvasmánylista azért kelt hiányérzetet, mert kevés, hézagos, és jó néhány olyan művet tartalmaz, amelynek tematikája és szellemisége eltér a könyvétől.

Noha mint említettük, nem a magyar–lengyel kapcsolatokról szól a könyv, lehetetlen anélkül olvasni, hogy időről időre ne gondoljunk a párhuzamokra, az eltérésekre és természetesen a kapcsolódási pontokra. Nem utolsósorban példázza, hogy történelmi rokonszenv akkor is lehetséges, ha két nép és ország sorsa jelentősen különbözik. Sok más között a 20. században szembetűnő lengyel oldalon két nyertes, a magyaron két vesztes világháború, a lengyel állam újjászületése, nálunk a trianoni és a párizsi béke.

Kovács István ma a legkiválóbb polonistánk, aki nemcsak történészként, esszéíróként és műfordítóként, hanem diplomataként, mindenekelőtt kultúrdiplomataként is igen sokat tett a lengyel történelem és művelődés magyar megismertetéséért. Teljesítményét a lengyel fél kitüntetésekkel ismerte el. Mostani könyvének fontosságát még inkább kiemeli, hogy a magyar polonisztika figyelemre méltó eredményei ellenére nem kényeztet el bennünket annyi újabb művel és alkotással, amennyi – úgy gondoljuk – a történelmi és társadalmi kapcsolatok nagy múltjához és súlyához képest méltán várható lenne.